

УДК: 94: 329. 15] (477. 82) “1988–1991”
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4007>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЖИТЕЛІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР НА ЗЛАМІ 80–90-х рр. ХХ ст.

Василь ЧУРА

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історичного краєзнавства
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: vschbox@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0464-0086

Порівняльний аналіз радянських статистичних матеріалів вказує на те, що Волинська область УРСР посідала “друге місце” після Львівщини в умовному рейтингу виробничих потенціалів серед семи областей західноукраїнського регіону. Відтак, у статті висвітлено причини, хід та наслідки стрімкого поглиблення кризових явищ в обласному господарському комплексі у період їхнього максимального прояву на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. Ключову увагу звернуто на закономірну логіку наростання колапсу радянської планової економіки, що була природнім наслідком її тотального одержавлення та головною причиною низького рівня матеріального становища громадян СРСР.

Ключові слова: Волинська область, УРСР, СРСР, планова економіка, “перебудова”, соціально-економічна криза, матеріальне становище.

Девіаційні політичні та соціально-економічні процеси, що були притаманними СРСР упродовж усього періоду його існування, у другій половині 80-х рр. ХХ ст. сягнули апогею. Їх магістральні причини – це російський авторитарний режим та планова економіка, яка примусово діяла без приватновласницької домінанти. Однак подальше розгортання кризових явищ могло загрожувати політичному монополізму правлячої з Москви КПРС, а відтак поставити під сумнів доцільність “радянської” влади, що не мала жодного стосунку до верховенства виборних органів країни.

Спроба порятунку винесла на поверхню нагальну потребу реформування спочатку економічної, а згодом – політичної системи країни. У першому аспекті це було зроблено у 1986 р. разом із втіленням постанови ЦК КПРС про “Головні напрямки соціально-економічного розвитку СРСР у 1986–1990 рр. та на період до 2000 р.”, більш відомої як “програма Рижкова-Абалкіна”. У другому сегменті на ХІХ всесоюзній партійній конференції 1988 р. було проголошено курс на реформу політичної системи держави. Проте, в обох випадках йшлося лише про сегментарні “ін’єкції” ринку в план та демократії в авторитарію з метою збереження російської влади, закамфльованої інтернаціональними гаслами комуністичного вчення.

Проте, вибіркоче запровадження ринкових елементів у вигляді “трьох с” – самоокупності, самостійності та самофінансування закономірно прискорило

кризове сповзання країни й значно понизило матеріальне становище її громадян. Сконструйований за умов відсутності приватної власності плановий господарський комплекс СРСР сприймав фрагментарний ринковий інструментарій як чужорідний об'єкт. Тому він, агонізуючи, прагнув позбавитися невластивих йому нововведень, помножуючи значну кількість за давнених проблем на таку ж чисельність нових.

Причини запровадження, динаміка розгортання та наслідки синтезу одержавленої радянської економічної системи із ринковими методами господарювання рідко стають об'єктом наукових досліджень. Все ж цьому питанню надавали уваги такі відомі науковці як Мар'ян Долішній¹, Степан Злупко², Анатолій Русначенко³, Володимир Баран⁴, Станіслав Кульчицький⁵. Вказану проблему було розглянуто й на сторінках ряду колективних монографій⁶. Авторська увага до цього питання знайшла вираження у трьох монографіях⁷ та низці наукових статей⁸. Відтак, метою наукової розвідки є поглиблення аналізу наслідків запровадження ринкових уведень у радянське виробниче та соціальне тло на локальних зразках. Її джерельною базою слугуватимуть неопубліковані статистичні матеріали, документи таємного компартійного діловодства та польові дослідження.

---

¹ Мар'ян Долішній, *Трудові ресурси производственных систем*. (Київ: Наукова думка, 1990), 462; Мар'ян Долішній, *Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка*. (Львів: 2003), 255.

² Степан Злупко, *Теоретико-управленческие аспекты занятости в развитом социалистическом обществе*. (Київ: Наукова думка, 1985), 173.

³ Анатолій Русначенко, *Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр.* (Київ: КМ Academia, 1995), 228.

⁴ Володимир Баран, Віктор Даниленко, *Україна в умовах системної кризи*. (Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999), 303.

⁵ Станіслав Кульчицький, *Україна на злам історичних епох*. (Київ: Екс.-Об., 2000), 311.

⁶ Соціально-економічні дослідження в перехідний період. ред. Мар'ян Долішній, (Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 1996), 321.; *Соціально-екологічні проблеми Волинського Полесья*. Под ред. В. А. Хмелевского, (Львов: Высшая школа, 1989), 65.

⁷ Василь Чура, *Останній комуністичний експеримент. Перебудова народногосподарського комплексу західних областей УРСР на злам 80–90-х рр. ХХ ст.* (Львів: Простір М, 2012), 399.; Василь Чура, *Руйнація компартійної влади на західноукраїнських землях наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття*. (Львів: Ліга Прес, 2013), 705.; Василь Чура, *Робітники Львова у національному русі другої половини 80-х – початку 90-х років ХХ століття*. (Львів: Простір М, 2021), 321.

⁸ Василь Чура, “Стан народногосподарського комплексу Тернопільської області за часів горбачовської “перебудови”, *Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”*, No. 5, (2010): 48–51.; Василь Чура, “Соціально-економічне становище Закарпатської області станом на 1988 р.”, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія*. No. 25 (2010): 169–174.; Василь Чура, “Наслідки компартійного реформування народногосподарського комплексу Рівненської області у 1988 р.”, *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. No 21, (2011): 357–378.

УРСР як потужна індустріальна республіка була глибоко вмонтована у господарський комплекс СРСР, а відтак помітно відчувала згортання його соціального й промислового потенціалу як у центрі, так і в регіонах. Другий щабель серед господарських потенціалів семи західних областей радянської України посідала Волинська область. Її було включено до складу УРСР 4 грудня 1939 р.⁹ У 1988 р. територія налічувала 20,2 тис. кв. км¹⁰, що становило 3,3 % площі республіки. В адміністративному плані вона охоплювала 15 районів, 10 міст (обласного підпорядкування), 21 селище міського типу, 331 село та 1,044 сільські населені пункти¹¹.

Чисельність жителів становила 1,034,4 тис. осіб або ж 2 % мешканців республіки. За роки XII п'ятирічки їх чисельність збільшилася на 2,6 тис. осіб, або на 0,3 %. Ріст кількості міського населення на 25,7 тис. осіб або на 5,3 % відбувався за рахунок зменшення сільських жителів на 23,1 тис. осіб або на 4,2 %. У 1988 р. спостерігався процес скорочення загальної кількості обласного населення на 300 осіб.

За національним складом на території Волинської області проживало 1,132 тис. українців, або 94,6 % обласної кількості. На західноукраїнському тлі це один із найбільших показників частки корінного населення. Чисельність росіян сягала 46,9 тис. осіб, що становило 4,4 %. Третьою етнічною групою були білоруси – 5,1 тис., або 0,5 %. Від 1979 р. кількість українців збільшилася на 0,1 %, на стільки ж збільшилась кількість росіян. Чисельність білорусів залишалася сталою. Представники інших національностей не нараховували 0,5 %¹².

Адміністративним центром області було місто Луцьк. Тут проживала 191 тис. мешканців, кількість яких із 1981 р. зросла на 40 тис. осіб¹³. Територія міста охоплювала 35 кв. км на яких розміщалося 57 підприємств, де працювало 105 тис. осіб. Найбільші – ЛуАЗ, Електроапаратний завод, Завод пластмасових виробів, Приладобудівний завод, Завод синтетичних шкір, завод “Волиньмаш”, ВО “Світязь”, “Волиньзалізобетон”, Авторемонтний завод, ВШО “Волинь”, Виробничо-торгове шовкове об'єднання тощо.

У місті діяв 1 вуз (6,6 тис. студентів), 5 технікумів (4 тис. студентів), 5 ПТУ (5,2 тис. учнів), 24 середні школи (29,6 тис. учнів). Функціонувало 2 театри, 1 музей, 28 бібліотек та 6 готелів. Мешканців міста лікували 14 медичних

⁹ *Українська Радянська Соціалістична Республіка. Енциклопедичний довідник.* (Київ: Головна редакція УРЕ, 1986), 408.

¹⁰ Госкомстат УРСР, *Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волинской области.* Луцк, 1988, 6.

¹¹ Там само, 6.

¹² Міністерство статистики України. *Чисельність і склад Івано-Франківщини та областей України за національністю.* Івано-Франківськ, 1991, 6.

¹³ Госкомстат УРСР. *Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волинской области.* Луцк, 1988, 8.

закладів на 5 тис. ліжок. Споживачів обслуговували 243 установи громадського харчування та 311 підприємств роздрібною торгівлі¹⁴.

До найбільших міст Волинської області належали Ковель – 67,9 тис. жителів, Нововолинськ – 60,4 тис. жителів, Володимир-Волинський – 40,9 тис. жителів¹⁵. Серед районів, де проживала максимальна кількість населення, виокремлювались Ківерцівський район – 64 тис. осіб, Маневицький район – 61,2 тис. осіб, Любомильський район – 60,5 тис. осіб, Горохівський район – 59,7 тис. осіб та Ратнівський район – 50,6 тис. осіб¹⁶.

Обласний виробничий потенціал ґрунтувався на 76 промислових підприємствах¹⁷, серед них найбільші – “Ковельсільмаш”, “Рожищесільмаш”, Ківерцівський механічний завод, ВО “Волиньдерев”, Нововолинська бавовняна фабрика, ВО “Волиньрибгосп”, Володимир-Волинський дослідно-експериментальний завод тощо. До найважливіших видів продукції слід віднести вугілля, устаткування для тваринництва та кормовиробництва, легкові автомобілі, прилади та засоби автоматизації, фарбувальні матеріали, тканини тощо. Однак, пріоритетне значення мав випуск сільськогосподарської сировини: картоплі, м’яса, молока, цукру, тваринного масла та консервів.

У господарському комплексі області працювали 471 тис. робітників, службовців та колгоспників¹⁸, перших і других – 338,7 тис., третіх – 123,2 тис.¹⁹, з них 30,8 % були задіяні у промисловості і будівництві, 30,3 % – у сільському та лісовому господарстві, 6,7 % – у транспорті і зв’язку, 7,4 % – у торгівлі та громадському харчуванні, 17,3 % – у медицині, освіті, науці, культурі та органах соціального забезпечення, 2,6 % – у апараті адміністративного управління, 4,9 % – у житлово-комунальному господарстві та сфері побутового обслуговування²⁰.

У контексті соціального забезпечення жителів Волинської області темпи росту виробництва товарів народного споживання, при офіційно задекларованому річному збільшенні на 1,5 %, демонстрували спад об’ємів випуску продовольчих товарів на 1,4 %. У порівнянні з попереднім роком у 1988 р. значно скоротився продаж населенню продуктів харчування: м’яса – на 29,725 т, ковбасних виробів – на 5,166 т, консервів – на 665 тис. штук, риби – на 16,738 т, рослинного масла – на 8,929 т, маргарину – на 6,799 т, сиру – на 3,670 т, кондитерських виробів – на

---

¹⁴ Держкомстат УРСР. *Місто Івано-Франківськ серед обласних центрів України*. Івано-Франківськ, 1991, 8–78.

¹⁵ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. *Социальное и экономическое развитие Волинской области*. Луцк, 1988, 8–9.

¹⁶ Там само, 9.

¹⁷ Волинское областное управление статистики. *Итоги выполнения государственного плана экономического и социального развития Волинской области*. Луцк, 1989, 36.

¹⁸ Державний комітет Української РСР по статистиці. *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*. Київ, 1989, 22.

¹⁹ Там само, 22.

²⁰ Там само, 21.

30,163 т, чаю – на 186 т, солі – на 38,498 т, цукру – на 11,199 т. Серед 14 показників продажу продуктів харчування ріст демонстрував лише один – оселедці²¹.

Аналогічно знизився продаж товарів промислової групи: годинників – на 35,3 тис. штук, радіоприймачів – на 4,728 штук, швейних машин – на 545 шт., холодильників – на 3,665 шт., пральних машин – на 3,301 шт., легкових автомобілів – на 703 шт., мотоциклів – на 595 шт., велосипедів – на 4,924 шт., меблів – на 56,470 тис. крб., посуду – на 93,3 тис. шт. Серед 14 позицій незначний ріст демонстрували дві – телевізори та порохотяги²².

Помітно зменшувались об'єми побутових послуг. Це ремонт одягу, взуття, меблів, автомобілів, послуги пралень, лазень, перукарень, хімічна чистка, транспортні перевезення тощо, особливо у сільській місцевості, де вказаний сервіс завжди залишався на низькому рівні. Загалом в області він скоротився на 55,470 крб, а в селах на – 8,570 крб²³. А 110 кооперативів, де працювало 1,356 осіб, мало впливали на покращення матеріального становища волинян. Виробляючи продукції всього на 3,746,700 крб за рік, вони працювали лише у сферах громадського харчування, побутового обслуговування та сільського господарства²⁴.

Найбільш відчутною проблемою продовжувало залишатися “квартирне питання”. При задекларованому щорічному збільшенні капіталовкладень на будівництво житла його хронічно не вистачало. Якщо у 1980 р. у черзі для отримання житла із державного фонду знаходилося 23,8 тис. сімей, то у 1985 р. – 26,1 тис. сімей, у 1988 – 32,1 тис. сімей. У кооперативному фонді: 3,2 тис. сімей, 8,6 тис. сімей і 14, 2 тис. сімей відповідно²⁵. У Луцьку на покращення житла від 1980 р. очікувало 12 тис. сімей. Їх кількість у 1985 р. збільшилася до 17 тис. сімей, у 1988 р. вона становила 24 тис. сімей²⁶.

Заробітна плата мешканців області не відрізнялася від загальносоюзного зразка, позаяк централізована радянська система не допускала відмінностей у грошових надходженнях її громадян. У 1988 р. середньомісячна заробітна плата робітників та службовців сягала 193,1 крб, колгоспників – 148,3 крб.²⁷ Аналіз грошових доходів і витрат свідчив, що жителі витрачали 72,5 % прибутків на придбання товарів широкого вжитку, 9 % – на оплату послуг, 10 % – на добровільні

²¹ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. *Социальное и экономическое развитие Волинской области*. Луцк, 1988, 30.

²² Там само, 31.

²³ Там само, 47–51.

²⁴ Там само, 53.

²⁵ Державний комітет Української РСР по статистиці. *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*. Київ, 1989, 47.

²⁶ Держкомстат УРСР. *Місто Івано-Франківськ серед обласних центрів України*. Івано-Франківськ, 1991, 8–78.

²⁷ Виконком Львівської міської ради народних депутатів. *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*. Львів, 1990, 79.

платежі та внески і лише 8,5 % – на заощадження²⁸. Середньомісячний розмір пенсії становив 71 крб, стипендії – 40 крб²⁹. Відтак, штучно занижена зарплата була розрахована таким чином, щоб забезпечити умови фізичного виживання громадян, унеможлививши будь-які нагромадження вільних коштів.

На відміну від статистичного офіціозу соціологічне опитування працівників п'яти організацій райспоживспілки Локачинського району, проведене у червні 1988 р., правдиво відображало ставлення жителів Волинської області до втілюваних реформ. Його результати було подано в призначеній для службового користування “Аналітичній записці щодо побутових платних послуг за 1988 р.”. На запитання “Як ви оцінюєте ефективність господарювання в нових умовах поглиблення демократизації управління?” 103 респонденти відповіли: 30 % – незначні зрушення, 25 % – ніяких змін, 25 % – справи йдуть гірше, 20 % – є позитивні зміни³⁰.

Перші підсумки виконання постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 11 червня 1987 р. “Про перехід об'єднань, підприємств і організацій галузей народного господарства на повний господарський розрахунок і самофінансування” було підведено у таємній інформації волинського обкому датованій 8 квітня 1988 р. Якщо у 1987 р. на основі господарського розрахунку і самофінансування працювало 31 підприємство, то 31 січня 1988 р. до них приєдналося ще 110, тобто 61,3 % усіх підприємств області. Не зважаючи на задекларований ріст об'ємів випуску продукції на 5,5 %, договірні зобов'язання було виконано на 9,5 %, що на півтора відсотка нижче, ніж минулого року³¹.

Як наслідок, не було вироблено товарів на суму 4 млн крб. Серед 21 різновиду продукції не виконано планів щодо виробництва шести. Не справилися із плановими завданнями такі ключові підприємства як “Електротермометрія”, ЛуАЗ, “Ковельсьільмаш”, “Волиньдерев”, Шовковий комбінат, ВО “Волинь”, Ковельська швейна фабрика, Авторемонтний завод, Облрибкомбінат. Виступаючи на пленумі обкому 12 квітня 1988 р. секретар ЦК КПУ С. Гуренко зазначав: “Кожне п'яте промислове підприємство не справляється з планами поставок. Третина устаткування перебуває в експлуатації понад 15 років. 70 колгоспів отримали найнижчі врожаї зернових. Плани щодо продажу м'яса не виконало кожне восьме господарство”³².

У 1989 р. виробництво товарів непродовольчої групи випереджало план лише на 0,7 %, тоді як плани виготовлення продукції легкої промисловості не було виконано на 0,2 %³³. Темпи росту загального обсягу роздрібного товарообігу у

---

²⁸ Виконком Львівської міської ради народних депутатів. *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*. Львів, 1990, 90.

²⁹ Там само, 85.

³⁰ Волинське обласне управління статистики, ДАВО, ф. р-295, оп. 11, спр. 4180, арк. 37.

³¹ Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф. 1, оп. 25, спр. 4, арк. 28–29.

³² Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф.1, оп. 25, спр. 6, арк. 66–92.

³³ Держкомстат УРСР. Волинське обласне управління статистики. *Підсумки виконання державного плану економічного і соціального розвитку Волинської області за роки дванадцяті п'ятирічки*. Луцьк, 1991, 1–3.

державній та кооперативній торгівлі скоротилися на 5,1 %³⁴, аналогічно і темпи росту реалізації населенню платних послуг. Якщо у 1987–1988 рр. вони демонстрували ріст на 3,6 %, то у 1989 р. відбулось стрімке зниження на 18,6 %³⁵.

У порівнянні із минулим 1988 р. роком темпи введення в дію житлових будинків знизилась на 11,772 тис. кв. м. Їх ріст демонстрували лише Луцьк та однойменний район. Усі інші райони скоротили обсяги житлового будівництва: у Любешівському районі – на 3 тис. кв. м., у Іваничівському районі – на 3,6 тис. кв. м., у Турійському районі – на 2,3 тис. кв. м.³⁶ Уведення в експлуатацію загальноосвітніх шкіл поменшало на 12 тис. учнівських місць, найбільше – в Рожищенському районі – на 152 місця, у Ківерцівському районі – на 704 місця, у Любомильському районі – на 622 місця³⁷. Так само знизилась показники будівництва дошкільних закладів. У середньому вони скоротилися на 260 місць, найпомітніше – у Рожищенському районі – на 220 місць, у Маневицькому районі – на 115 місць, у Ківерцівському районі – на 65 місць³⁸. Обсяги будівництва лікарняних закладів поменшали на 190 ліжок³⁹.

У службовій доповідній записці Волинського обласного управління статистики “Постачання населення області продуктами тваринництва у 1988 р.” містився прогноз щодо забезпечення жителів згаданими товарами на майбутній рік. Автор застерігав обком, що при існуючих об’ємах сільськогосподарського виробництва дефіцит складатиме: м’яса – 4,2 %, ковбаси – 4 %, консервів – 10,8 %, масла – 8,4 %, молока – 5,5 %. Загальне споживання зазначених продуктів у наступному році мало тенденцію скоротитися ще на 1,1 %⁴⁰.

Цікаво, що у 1989 р. на адресу обкому надійшло 1,478 осібних листів та 148 колективних звернень. На 88 % – це скарги щодо низького матеріального стану та незадовільну роботу підприємств транспорту, зв’язку й комунального господарства⁴¹. Тому наприкінці року другий секретар обкому В. Блаженчук декларував: “Як і раніше гострими залишаються питання забезпечення населення м’ясними і молочними продуктами, рибою, м’ясом курей, яйцями, овочами та фруктами. Рівень вживання м’яса на одного мешканця області складає біля 60 кг при нормі – 70 кг. Все через те, що у Володимир-Волинському, Ковельському, Локачинському, Старовижівському, Ратнівському, Горохівському

³⁴ Виконком Львівської міської ради народних депутатів. *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*. Львів, 1990, 1–6.

³⁵ Там само, 8.

³⁶ Держкомстат УРСР. Волинське обласне управління статистики. *Підсумки виконання державного плану економічного і соціального розвитку Волинської області за роки дванадцяті п’ятирічки*. Луцьк, 1991, 12–13.

³⁷ Там само, 15.

³⁸ Там само, 18.

³⁹ Там само, 21.

⁴⁰ Волинське обласне управління статистики, ДАВО, ф. р-295, оп. 11, спр. 4183, арк. 71.

⁴¹ Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф. 1, оп. 26, спр. 51, арк. 12–16.

і Любешівському районах закупки м'яса та молока знизилися на 783 т. і 1,843 т.⁴²

У 1990 р. стан соціального забезпечення жителів Волинської області добре ілюстрував дохід, використаний на споживання та нагромадження. Він зменшився на 232 млн крб, причому фонд нагромадження поменшав на 46 млн. крб.⁴³ Плани виробництва товарів легкої промисловості не виконано на 4,4 %. У цьому сегменті помітно відставали Ківерцівський, Локачинський, Маневецький райони, міста Луцьк та Нововолинськ, які не справилися із завданнями від 1 % до 5 %⁴⁴.

Не мало перспектив вирішення і “житлове питання”, позаяк здача в експлуатацію будинків скоротилася ще на 19,293 тис. кв. м, що за офіційними даними означало 92 % виконання плану. Цей показник у Ківерцівському районі становив 54 % виконання плану, у містах Луцьку та Нововолинську – 70 % виконання плану. У Камінь-Каширському, Ковельському, Луцькому, Любешівському, Маневецькому, Ратнівському та Рожищенському районах він мав помітну тенденцію до зниження⁴⁵. Область недорахувалася 260 учнівських місць, нові лікувальні заклади побачили жителі лише Іваничівського та Любешівського районів. Загальна кількість лікарняних ліжок зменшилася на 700 одиниць⁴⁶.

З цього приводу показовою була дискусія, що виникла на XXIV обласній партконференції 1 грудня 1990 р. Її започаткував виступ першого секретаря Володимир-Волинського міськкому С. Лесика. Він зазначав, що у сільських магазинах району не було товарів першої необхідності. Траплялись випадки, коли діти не відвідували занять в школі через відсутність одягу та взуття. “Такого не спостерігалось навіть у післявоєнні роки”, – констатував районний керівник. Робітник ЛуАЗу А. Шахновський пригадував, як наприкінці 1987 р. він говорив із трибуни обласної партійної конференції про дефіцит мила, цукру, прального порошку, дитячого одягу тощо. З його слів, через два роки щезло все, що носило назву “товар”⁴⁷. Керуючий трестом “Волиньпромбуд” П. Пронь відзначав дефіцит більш як 10 млн. шт. цегли, 20 тис. кв. м паркету, 6 тис. кв. м столярних виробів. Із 160 тис. кв. м запланованого житла вступило у дію менше 140 тис. кв. м.⁴⁸ Не додавала оптимізму ланкова колгоспу імені Кірова Турійського району Л. Ковальчук. За її словами, зарплата колгоспників становила мінімум

⁴² Волинский обком Компартии Украины, ДАВО, ф. 1, оп. 17, спр. 967, арк. 17.

⁴³ Міністерство статистики України. Волинське обласне управління статистики. *Соціально-економічний стан Волинської області*. Луцьк, 1992, 18.

⁴⁴ Держкомстат УРСР. Волинське обласне управління статистики. *Підсумки виконання державного плану економічного і соціального розвитку Волинської області за роки дванадцяті п'ятирічки*. Луцьк, 1991, 3–12.

⁴⁵ Там само, 13.

⁴⁶ Там само, 16.

⁴⁷ Волинский обком Компартии Украины, ДАВО, ф. 1, оп. 17, спр. 1013, арк. 49–54.

⁴⁸ Там само, арк. 70–72.

матеріального забезпечення. “Середньорічний заробіток колгоспника становить 2–3 тис. крб. Для того, щоб побудувати будинок, потрібно 10–15 років і при цьому не харчуватися і ходити як первісні Адам і Єва” – говорила вона⁴⁹.

Під час проведення ХХХ луцької міської партконференції 17 листопада 1990 р. перший секретар міськкому І. Ліповський визнавав, що мешканці міста висловлюють ставлення до КПРС-КПУ здебільшого крізь економічну призму. Це у той час, коли третина підприємств знизила темпи росту об’ємів виробництва. Споживачі не отримали продукції на 49 млн крб. З’явилося безробіття. Введено карткову систему споживання. Однак і вона не може стримати масовий вивіз товарів за кордон. За 10 місяців комерційні вояжі до Польщі здійснили 80 тис. лучан. Спорудження житла, медичних установ, закладів освіти та культури, торговельно-побутових об’єктів зупинилося на позначці 57,6 %, освоєння державних капіталовкладень відбулось на 66,9 %, будівництво житла зупинилось на позначці 46,6 % виконання планових завдань. Черга на отримання квартир збільшилася за два роки на 4,6 тис. осіб і склала більш ніж 26 тис. претендентів⁵⁰.

З трибуни XVII районної партконференції, що відбулася 17 листопада 1990 р. у Камінь-Каширську, секретар парторганізації радгоспу “Осівецький” Ю. Гришук, головний районний лікар Р. Шпарик, директор лігоспу О. Харечко констатували, що у районі на 15 тис. населення припадало 5 педіатрів, серед 163 лікарів – 72 залишили район. За ними послідували 95 педагогів та 130 спеціалістів народного господарства. Серед 20 молодих працівників, скерованих на роботу у організації району, залишилося лише 3 та й ті місцеві мешканці⁵¹.

У 1991 р. у Волинській області будівництво житлових будинків поменшало ще на 109 тис. кв. м, загальноосвітніх шкіл – на 1,2 тис. місць, дошкільних закладів – на 1,2 тис. місць, медичних закладів – на 120 ліжок. Припинилося зведення клубів та будинків культури⁵². Виконання планових завдань у Рожищенському та Любомильському районах здійснено на 27 %, Горохівському районі – на 30 %, Луцькому районі – на 35 %, Ратнівському районі – на 38 %, Володимир-Волинському районі – на 40 %. Серед 15 районів області не здано в експлуатацію нових шкіл у 12 районах, дитсадків – у 13 районах, лікарень – в 11 районах⁵³.

Сальдо сімейного бюджету останніх років стабільно залишалось від’ємним: видатки громадян продовжували переважати над прибутками, збільшивши різницю на 8,1 крб⁵⁴. Значно зросли видатки на харчування. Із розрахунку на одну сім’ю зазначені річні витрати зросли на купівлю хліба – на 198,9 крб,

⁴⁹ Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф. 1, оп. 17, спр. 1013, арк. 108.

⁵⁰ Луцький горком компартії України, ДАВО, ф. 32, оп. 31, спр. 1, арк. 25–26.

⁵¹ Камінь-Каширський райком Компартії України, ДАВО, ф. 13, оп. 27, спр. 22, арк. 41–60.

⁵² Міністерство статистики України. Волинське обласне управління статистики. *Соціально-економічний стан Волинської області (статистичний збірник)*. Луцьк, 1992, 26.

⁵³ Там само, 27–30.

⁵⁴ Там само, 20.

картоплі – на 907,2 крб., м'яса – на 1,211,8 крб., молока – на 325,3 крб., цукру – на 226 крб., овочів – на 323,2 крб., фруктів – на 213,2 крб. Якщо у міських жителів річні витрати на харчування збільшилися на 2,131,3 крб, то у мешканців сільської місцевості – на 3,606,4 крб, що пояснювалося занепадом торгівельної інфраструктури села⁵⁵.

Виробництво товарів народного споживання скоротилося ще на 18,2 %: продовольчих – на 15,8 %, непродовольчих – на 2,4 %. Особливо складним становище було у Луцькому, Локачинському, Іваничівському, Горохівському і Турійському районах. Тут скорочення відбулося на 53,2 %, 33,7 %, 23,3 %, 22,2 % і 13,9 % відповідно⁵⁶. Серед 25 областей УРСР Волинська область посідала останнє місце щодо забезпечення населення пральними машинами, 24 – телевізорами, 22 – швейними машинами, 20 – радіоприймачами та магнітофонами, 19 – холодильниками та фотоапаратами, 14 – порохотягами⁵⁷.

Таке матеріальне становище добре описував у інтерв'ю робітник колгоспу імені Калініна Ківерцівського району Р. Ткачук. Він говорив: “Ми завжди щось сіяли і щось збирали, але у 1991 р. вперше не отримували ні зарплат, ні їх продуктового еквіваленту. Багато моїх товаришів звільнилися з роботи, подавшись на заробітки у приватні будівельні бригади до міста та приміських сіл. Там за день роботи ми заробляли як у колгоспі за місяць”⁵⁸.

Начальник обласного статуправління К. Сисуненко 23 грудня 1991 р. підготував експрес-доповідь щодо розподілу працівників за розмірами зарплати. Вона оприлюднила досить невтішну картину. Чисельність маятникової міграції становила 32 тис., або 9 % від загальної кількості виробничо-промислового персоналу. За останні роки економічна нестабільність спричинила його скорочення на 10 % – 15 %. Загальна кількість працюючих зменшилася на 4,4 тис. осіб, або 7 % їх сукупної кількості і становила 326,5 тис. трудівників. Скорочення трудових ресурсів найбільш болюче торкалося інформаційно-обчислювальної галузі – 39,2 %, заготівлі сільськогосподарської продукції – 10,8 %, важкої промисловості – 8 %⁵⁹. Величина середньої зарплати складала 314 крб на місяць і була чималою лише на перший погляд. За рівнем середньомісячного доходу Волинь посідала 18 місце в Україні, поступившись Рівненщині – 327 крб., Львівщині – 337 крб., Житомирщині – 341 крб. Максимальні оклади отримували трудівники промислових підприємств – 514 крб., мінімальні – працівники закладів культури, освіти, медицини – 261 крб.⁶⁰

---

⁵⁵ Міністерство статистики України. Волинське обласне управління статистики. *Соціально-економічний стан Волинської області (статистичний збірник)*. Луцьк, 1992, 23.

⁵⁶ Там само, 3–4.

⁵⁷ Там само, 11.

⁵⁸ Інтерв'ю Р. Ткачука записане 21.09.10. (Особистий архів автора).

⁵⁹ Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф. р-295, оп. 11, спр. 5499, арк. 40.

⁶⁰ Там само, 11.

Для порівняння: середня заробітна плата, яку пропонували кооперативи та малі приватні підприємства, становила 438,3 крб. на місяць⁶¹.

Провальні підсумки російського комуністичного панування у Волинській області отримали розголос на останньому пленумі обкому, що відбувся 23 червня 1991 р. Там було оприлюднено результати обстеження стану умов праці на ключових підприємствах регіону. Воно винесло на поверхню вражаючі результати: 30 % робочих місць не відповідали вимогам стандартів безпеки, 25 % – не мали належних санітарно-гігієнічних умов, 20 % – спричиняли важку фізичну працю. Найгіршим було те, що 22 % таких робочих місць займали жінки. Зношеність та моральна застарілість устаткування сягала 50 %. Такий стан був притаманний усім обласним виробничим об'єднанням: шахтам – на 80 %, Луцькому шовковому об'єднанню – на 69,2 %, Ківерцівському механічному заводу – на 52,6 %, Нововолинській бавовняно-прядильній фабриці – на 54,1 %⁶².

Перші секретарі Володимир-Волинського і Турійського райкомів повідомляли, що у 57 селах не було і не передбачалося будівництво дошкільних закладів, їдалень, комплексних приймальних пунктів, лазень, центрів побутового обслуговування тощо. Програми розвитку села до 2000 р. були занехаяні остаточно. Припинено зведення житла, шкіл, дитячих садків, лікарських амбулаторій, клубів, підприємств торгівлі, будинків тваринника та механізатора. Зanedбаність соціальної сфери привела до того, що з кожним роком зменшувалася чисельність сільського населення. За останні 10 років кількість сільчан у Володимир-Волинському районі скоротилася на 15,4 %, у Турійському районі – на 17,6 %. Чисельність працездатного населення зменшилася відповідно на 24,9 % та 26,5 %. Негативні тенденції у розвитку АПК спричинилися до того, що за чотири місяці 1991 р. виробництво молока зменшилося на 14 %, а м'яса – на 12 %⁶³.

Перший секретар Горохівського райкому повідомляв, що наслідком соціально-економічного занепаду став невпинний ріст злочинності⁶⁴. На промислових підприємствах Локачинського району відбувся масовий спад трудової дисципліни. Робітники відмовлялися працювати в умовах постійного безгрошів'я, невиконання договірних зобов'язань, відсутності сировинної бази та належного матеріального постачання⁶⁵. Обсяг промислового виробництва скоротився на 10 %, сільськогосподарського – на 16,5 %⁶⁶.

Справжню причину соціально-економічної скрути виокремив робітник ЛуАЗу А. Войтович. У інтерв'ю він зазначав, що масові політичні страйки відсунули

⁶¹ Міністерство статистики України. Волинське обласне управління статистики. *Соціально-економічний стан Волинської області (статистичний збірник)*. Луцьк, 1992, 40.

⁶² Там само, 50.

⁶³ Волинський обком Компартії України, ДАВО, ф. 1, оп. 17, спр. 1040, арк. 88–99.

⁶⁴ Там само, 137.

⁶⁵ Там само, 173.

⁶⁶ Там само, 177.

на задній план матеріальні негаразди і перетворили кризу у вагомий доказ компартійної безпорадності, а відтак поставили під сумнів доцільність існування комуністичної партії. Багато хто із пересічних жителів вимагав притягнути до карної відповідальності керівників партійних організацій усіх рівнів, а саму партію заборонити на державному рівні⁶⁷.

Отже, головною ознакою соціально-економічного становища жителів Волинської області УРСР на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. було стрімке падіння усіх його показників. Посідаючи друге місце в умовному рейтингу виробничих потенціалів західноукраїнських областей, вона потерпала від другої за величиною у західній Україні кризи.

Аналогічно до того як йменований радянським, а насправді російський автократичний режим не сприймав фрагментів демократичного устрою й руйнувався, зазнала краху й планова економіка СРСР за умов вибіркового уведення ринкових. Запровадження самостійності, самоокупності, самофінансування й госпрозрахунку гальмували темпи економічного росту, нищили виробничі зв'язки, розбалансували міжгалузеві пропорції й спричиняли стрімке падіння матеріального рівня мешканців регіону. Відтак, будь яке удосконалення діяльності господарських комплексів регіонів країни без тотального переведення на ринкові рейки було неможливим априорі.

SOCIAL AND ECONOMIC SITUATION OF THE RESIDENTS OF THE VOLHYNIA REGION OF THE USSR AT THE TURN OF THE 1980s–1990s

Vasyl CHURA

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History
Universytetska str. 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: vschbox@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0464-0086

The examination of Soviet statistical materials has revealed an intriguing and significant revelation regarding the Volhynia region, which was located within the boundaries of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR). This revelation points to the Volhynia region's rather prominent standing, often attributed to it as securing the "second place", when considering a provisional rating of production potentials among the seven regions that comprised the Western Ukrainian region. It is crucial to underscore that the Volhynia region was second only to the Lviv region in this assessment, which lends importance to our inquiry.

The primary objective of this scholarly article is to provide an in-depth understanding of the root causes, the intricate course, and the far-reaching consequences associated with the rapid deepening of various crisis-related phenomena within the economic complex of the Volhynia region. This phenomenon was particularly salient during a timeframe that is commonly pinpointed at the juncture of the 1980s

---

⁶⁷ Інтерв'ю А. Войтовича записане 03.03.09. (Особистий архів автора).

and 1990s. This historical epoch witnessed significant transformations, both within the Soviet Union and on the global stage.

One of the central focal points of this study revolves around the examination of the natural progression of the collapse of the Russian-Soviet planned economy. This process of disintegration is illuminated as a logical consequence of the comprehensive nationalization of economic structures within the Soviet Union. This nationalization represented a distinctive feature of the Soviet economic system, and its impact on the Volhynia region and the Ukrainian SSR more broadly merits a meticulous analysis. This feature, while offering certain advantages, notably in terms of equal distribution and access to resources, carried inherent limitations that manifested in the form of a persistently low material standard of living experienced by the citizens of the USSR.

In particular, the late 20th century changes, marked by “perebudova” or restructuring policies, witnessed the intensification of socio-economic challenges within the Volhynia region and the broader context of the Soviet Union. This restructuring sought to introduce elements of market-oriented reforms, but it was faced with several hurdles and limitations that ultimately impacted the region’s socio-economic landscape.

This academic endeavor aspires to provide a multifaceted understanding of the complex interplay of factors, events, and policies that converged to shape the trajectory of the Volhynia region within the larger framework of the Ukrainian SSR during this critical juncture in history. The findings of this study hold relevance not only for historians and economists but also for those interested in the socio-economic evolution of regions within planned economies and the intricacies of managing such extensive nationalized systems.

Keywords: Volhynia region, Ukrainian SSR, USSR, planned economy, “Perebudova”, social and economic crisis, standard of living, nationalization.

REFERENCES

- Baran, Volodymyr, Danylenko Viktor. *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy*. Kyiv: Vydavnychyi dim “Alternatyvy”, 1999. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. *Robitnyky Lvova u natsionalnomu rusi druhoi polovyny 80-kh – pochatku 90-kh rokiv XX stolittia*. Lviv: Prostir M, 2021. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. “Naslidky kompartiinoho reformuvannia narodnohospodarskoho kompleksu Rivnenskoï oblasti u 1988 r. “ *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii. Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. No. 21, (2011): 357–378. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. “Sotsialno-ekonomichne stanovyshche Zakarpatskoï oblasti stanom na 1988 r.”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: istoriia*. No. 25 (2010): 169–174. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. “Stan narodnohospodarskoho kompleksu Ternopilskoï oblasti za chasiv horbachovskoï perebudovy”», *Vseukrainskyi naukovyi zhurnal “Mandrivets”*, No. 5, (2010): 48–51. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. *Ruinatsiia kompartiinoï vlady na zakhidnoukrainskykh zemliakh naprykintsi 80-kh – pochatku 90 rokiv XX stolittia*. Lviv: Liga Pres, 2013. (in Ukrainian)
- Chura, Vasyl. *Ostannii komunistychnyi eksperyment. Perebudova narodnohospodarskoho kompleksu zakhidnykh oblastei URSS na zlami 80–90-kh rr. XX st.* Lviv: Prostir M, 2012. (in Ukrainian)
- Derzhavnyi komitet Ukrainskoï RSR po statystytsi. *Socio-economic and cultural development of the Western regions of the Ukrainian RSR for the period of Soviet government*. Kyiv, 1989. (in Ukrainian)

- Derzhkomstat URSR. *The city of Ivano-Frankivsk is among the regional centers of Ukraine*. Ivano-Frankivsk, 1991. (in Ukrainian)
- Derzhkomstat URSR. *Volhyniaske oblasne upravlinnia statystyky. Results of the implementation of the state plan of economic and social development of the Volhynia region for the years of the twelfth five-year plan*. Lutsk, 1991. (in Ukrainian)
- Dolishnii, Marian. *Placement of productive forces and regional economy*. Lviv: 2003. (in Ukrainian)
- Dolishnii, Mar'yan. *Trudovye resursy proyzvodstvennykh system*. Kióv: Naukova dumka, 1990. (in russian)
- Goskomstat USSR, Volinskoe oblastnoe upravlenie statistiki. *Social and economic development of the Volhynia region*. Lutsk, 1988. (in russian).
- Interview A. Voitovycha recorded 03.03.09.
- Interview R. Tkachuka recorded 21.09.10.
- Kamin-Kashyrskiy raikom Kompartii Ukrainy, State archive of the Volhynia region, f. 13, op. 27, File spr., ark. 41–60. (in Ukrainian)
- Kulchytskyi Stanislav. *Ukraina na zlami istorychnykh epokh*. Kyiv: Eks.-Ob., 2000. (in Ukrainian)
- Lutskii gorkom kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 32, op. 31, spr. 1, ark. 25–26. (in Ukrainian)
- Ministerstvo statystyky Ukrainy. *Chyselnist i sklad Ivano-Frankivshchyny ta oblastei Ukrainy za natsionalnistiu*. 1991. (in Ukrainian)
- Ministerstvo statystyky Ukrainy. *Volhyniaske oblasne upravlinnia statystyky. Chyselnist i sklad Ivano-Frankivshchyny ta oblastei Ukrainy za natsionalnistiu*. Lutsk, 1992. (in Ukrainian)
- Rusnachenko Anatolii. *Probudzhennia. Robitnychy rukh na Ukraini v 1989–1993 r.* Kyiv: KMAcademia, 1995. (in Ukrainian)
- Socilno-ecologichni problemó Volhynia Polissya*. edited by V. A. Khmelevskogo, Lvov: Visshaya shkola, 1989. (in russian)
- Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period*. red. Marian Dolishnii, Lviv: NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen, 1996. (in Ukrainian)
- Ukrainska Radianska Sotsialistychna Respublika. Entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1986. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 17, spr. 967, ark. 17. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 17, spr. 1013, ark. 49–54. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 17, spr. 1040, ark. 88–99. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 25, spr. 4, ark. 28–29. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 25, spr. 6, ark. 66–92. (in Ukrainian)
- Volinskii obkom Kompartii Ukraini, State archive of the Volhynia region, f. 1, op. 26, spr. 51, ark. 12–16. (in Ukrainian)
- Volinskoe oblastnoe upravlenie statistiki, State archive of the Volhynia region, f. p-295, op. 11, spr. 4180, ark. 37. (in russian)

- Volinskoe oblastnoe upravlenie statistiki, State archive of the Volhynia region, f. p-295, op. 11, spr. 4183, ark. 71. (in russian)
- Volinskoe oblastnoe upravlenie statistiki, State archive of the Volhynia region, f. p-295, op. 11, spr. 5499, ark. 40. (in russian)
- Volinskoe oblastnoe upravlenie statistiki. *Results of the implementation of the state plan for the economic and social development of the Volhynia region*. Lutsk, 1989. (in russian)
- Vykonkom Lvivskoi miskoi rady narodnykh deputativ. *Economic indicators for the city of Lviv as of January 1, 1990*. Lviv, 1990. S. 79. Kyiv: KM Academia, 1995. (in Ukrainian)
- Zlupko Stepan. *Teoretyko-upravlencheskye aspekty zaniatosti v razvytom sotsyalystycheskom obshchestve*. Kyiv: Naukova Dumka, 1985. (in russian)